

2. Божьев В.П. Уголовно-процессуальные правоотношения. – М., 1975.
3. Альперт С.А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти [Текст] : конспект лекції / С.А. Альперт; М-во освіти України, Нац. юрид. академія України. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1995. – 28 с.
4. Див.: Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Там само, с. 17
6. Там само, с. 18.
7. Див.: Кримінальний процес [текст] : підручник / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.
8. Див.: Лобойко Л.М. Кримінальний процес : підручник. – К. : Істина, 214. – 432 с.
9. Остафійчук Г.В. Кримінальне переслідування на досудових стадіях / Г.В. Остафійчук : монографія. – Х. : Діса плюс, 2013. – 222 с.
10. Див.: Лобойко Л.М. Кримінальний процес : підручник. – К. : Істина, 214. – 432 с.
11. Маланчук Л.М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автор. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза // Маланчук Л.М. – К., 2008. – 19 с.
12. Шнягін О.Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автор. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність // Шнягін О.Г. – К., 2010. – 20 с.
13. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : монографія / В.О. Попелюшко. – Острог : Видавництво національного університету «Острозька академія», 2009. – 634 с.

РИБАЛКА О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри спеціально-правових дисциплін
Черкаського факультету
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.14

ПРЕДСТАВНИЦТВО І ЗАХИСТ АДВОКАТОМ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

В статті досліджується питання обов'язкової участі адвоката як представника потерпілого в кримінальному процесі, та пропонуються доповнення до діючого кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: потерпілий, адвокат, правова допомога, професійне представництво, обов'язкова участь.

В статье исследуются вопросы обязательного участия адвоката как представителя потерпевшего в уголовном процессе, и предлагаются дополнения к действующему уголовному процессуальному законодательству.

Ключевые слова: потерпевший, адвокат, правовая помощь, профессиональное представительство, обязательное участие.

The article examines the urgent issue of compulsory participation of the lawyer as a representative of the victim in the criminal community process, and suggests changes to the current criminal procedure law of Ukraine.

Key words: victim, lawyer, legal assistance, professional representation, mandatory participation.

Вступ. Представництво інтересів особи потерпілої від злочину є актуальним в умовах реформування сучасного кримінального процесуального законодавства України, оскільки законні права потерпілого дуже часто не враховуються під час провадження в кримінальному судочинстві. Відповідно до статті 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога

надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від підозри, обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Постановка завдання. Проблемі забезпечення особі права на правову допомогу у науці кримінального процесу присвячено праці В.Д. Адаменка, О.Д. Бойкова, Т.В. Варфоломєєвої, В.В. Введенської, Ю.М. Грошевого, Н.А. Дрьоміної, П.С. Елькінд, С.П. Єфімічева, Г.К. Кожевнікова, Л.Д. Кокорева, Т.В. Омельченка, І.Л. Петрухіна, А.Л. Рівліна, В.М. Савицького, О.Д. Савич, Ю.І. Стецовського, В.Т. Трофіменка, Ю.В. Хомотова. Але в більшості випадків вчені, як правило, розглядають право на правову допомогу як право на захист підозрюваного, обвинуваченого.

Разом з тим, крім захисту від підозри та обвинувачення, існує ще такий вид правової допомоги у кримінальному процесі, як професійне представництво. Метою даної статті є дослідження питання обов'язкової участі адвоката, як представника потерпілого в кримінальному процесі, та запропонування доповнення до діючого кримінального процесуального законодавства України.

Результати дослідження. Згідно рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 № 23-рп/2009 – положення частини першої статті 59 Конституції України (254к/96-ВР) «кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі, незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами, вільно, без неправомірних обмежень, отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує.

Так, відповідно до положень статті 58 Кримінального процесуального кодексу України потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Згідно до ч. 1 ст. 45 КПК України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Але приходить констатувати той факт, що адвокати надто рідко представляють законні інтереси потерпілих. Це пояснюється, з одного боку, тим, що потерпілі елементарно не обізнані із своїм правом запросити адвоката як представника своїх прав та інтересів, а з іншого – тим, що, на жаль, далеко не всі потерпілі в змозі оплатити його участь у справі [1, с. 52]. У зв'язку з цим навіть з прийняттям нового кримінального процесуального кодексу так і актуальною залишається проблема обов'язкової участі адвоката як представника потерпілого при провадженні досудового розслідування та розгляду матеріалів кримінального провадження в суді.

Відсутність законодавчої регламентації обов'язкової участі адвоката, представника потерпілого, у кримінальному судочинстві ставить у нерівноправне положення учасників процесу, що не узгоджується з положенням ч. 1, 2 ст. 22 КПК України, згідно якої Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник) і стороною захисту (підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданій, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники) їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом.

Із цього можна зробити висновок, що на стороні підозрюваного, обвинуваченого у випадках, передбачених ст. 52 КПК, обов'язково виступає кваліфікований юрист – адвокат, а на стороні потерпілого подібна правова допомога є відсутньою. Таким чином, цілком слушно можна ставити питання про те, що обов'язкова участь адвоката – представника потерпілого у справі – має бути врегульована у кримінальному процесуальному законі.

У юридичній літературі вже неодноразово зверталася увага на цю проблему. Так, А.В. Кожевніков вважає, що обов'язкову участь адвоката –представника потерпілого – слід визнати необхідною у випадках:

- 1) коли потерпілий є неповнолітнім та не має законних представників;
- 2) коли в якості потерпілих опиняються особи, які страждають психічними або фізичними вадами, що ускладнює здійснення покладених на них процесуальних функцій;
- 3) коли потерпілий не володіє мовою, якою ведеться судочинство;
- 4) коли адвокат представляє інтереси цивільного відповідача [2, с. 62].

О.П. Кучинська вважає, що кримінально-процесуальний закон має бути доповнений нормами, які б передбачали підстави і порядок: а) обов'язкової участі представника недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого; б) участі представника потерпілого у справі не поряд із потерпілим, а замість нього, впродовж усього процесу або в окремих слідчих або судових діях; в) відсторонення від участі в справі законного представника і заміни його представником-адвокатом [3, с. 60].

У подальшому О.П. Кучинська запропонувала розширити у законі перелік випадків забезпечення потерпілих юридичною допомогою за рахунок держави. На її думку, такими випадками можуть бути:

1) відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення (представник надається за бажанням потерпілого);

2) потерпілий є неповнолітнім (з моменту вчинення щодо нього діяння);

3) потерпілий має фізичні або психічні вади, які не дозволяють йому достатньою мірою здійснювати захист своїх прав;

4) потерпілий не володіє мовою, якою ведеться судочинство;

5) у всіх справах про умисні вбивства [3, с. 11].

З наведеними пропозиціями, за винятком останньої, можна погодитись. Обов'язкову участь представника потерпілого – адвоката – потрібно передбачити не у справах про умисні вбивства, а у всіх випадках смерті потерпілого, навіть не пов'язаних зі злочиним, якщо у нього немає близьких родичів.

В.Г. Гончаренко акцентує увагу на наступному: якщо мова йде про психічні вади, то мається на увазі, що дана особа, хоча і є осудною, але разом з тим не в змозі здійснювати біль-менш тривалу, складну за змістом і пов'язану з емоційною напругою психічну діяльність, що в кінцевому рахунку ускладнює або робить зовсім неможливою цілеспрямовану самостійну розумову роботу щодо захисту її інтересів у кримінальному судочинстві [4, с. 6].

Слід вважати, що потерпілий не здатен самостійно використовувати свої права, а тому потрібно обов'язково залучати адвоката до участі у справі як представника, коли:

– пред'явлено документ, який свідчить про те, що особа є інвалідом будь-якої групи у зв'язку з психічним захворюванням або вадами, обумовленими дефектами мови, зору, слуху;

– особа страждає на будь-яке захворювання, або у неї були органічні ураження головного мозку, що підтверджуються документально;

– є рішення суду, що набрало законної сили, яке визнає особу недієздатною у зв'язку з душевним захворюванням або недоумством;

– особа перебуває на обліку в психоневрологічному диспансері або навчалась у школі для розумово відсталих дітей;

– особа визнана медичною установою хронічним алкоголіком;

– у особи є яскраво виражені недоліки у вигляді сильного зниження зору, слуху, які недостатньо компенсуються окулярами або слуховим апаратом, а також дефекти мови, що створюють перешкоди у встановленні контактів з оточуючими, у висловленні своїх думок [4, с. 6].

О.С. Почечуєва висловила пропозицію про доповнення кримінально-процесуального закону положенням про обов'язкову участь адвоката, представника потерпілого, якщо кримінальна справа є складною як з правового, так і з фактичного поглядів [5, с. 31].

С.В. Давиденко звертає увагу на нагальну потребу визнати в КПК обов'язковою участь адвоката-представника потерпілого у судовому розгляді кримінальної справи судом першої інстанції та перегляді судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку в разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення, а також – зміни ним обвинувачення в суді [6, с. 13].

Можливо погодитись з думкою науковця, що у таких випадках представник потерпілого обов'язково повинен брати участь у розгляді справи в суді у разі:

1) заявленні потерпілим відповідного клопотання перед судом з метою забезпечення сторін достатніми та реальними можливостями для відстоювання та реалізації своїх прав та законних інтересів;

2) застосування до потерпілого заходів безпеки та звільнення його від обов'язку з'являтися в судові засідання, оскільки позиція потерпілого та прокурора можуть не збігатися стосовно обвинувачення, що є предметом дослідження.

Слід зазначити, що майже всі науковці, які розглядають проблему, що постала перед судочинством із введенням інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення, акцентують увагу на необхідності обов'язкового забезпечення потерпілого адвокатом, якщо потерпілий наполягає на продовженні розгляду справи і бажає підтримувати обвинувачення.

Відповідно до ст. 340 КПК України, якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог статті 341 КПК повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам.

В існуючій судовій практиці, як доречно зауважує О.П. Кучинська, в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в судовому засіданні або потерпілий залишається без будь-якої юридичної допомоги, або він повинен за власний кошт запрошувати адвоката, який буде його представником. Тобто потерпілий залишається один на один із захистом обвинуваченого і стає постраждалим не тільки від злочину, але й від законодавства, яке не забезпечує йому права мати адвоката-представника [3, с. 11].

Основним засобом подолання багатьох перешкод щодо участі потерпілого у судовому розгляді в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення є розширення представницьких засад у кримінальному процесі. «Участь у справі представника потерпілого, – зазначають П. Карпач та А. Лапкін, – дозволить уникнути проблем, пов'язаних із відсутністю останнього у судовому розгляді, а також дасть змогу узгодити та захистити спільні інтереси кількох потерпілих (близьких родичів потерпілого, який помер внаслідок злочину), наявних у справі. А якщо такий представник водночас буде професійним юристом, то зможе забезпечити і належний рівень підтримання обвинувачення, що дасть можливість якнайповніше виконати завдання кримінального судочинства» [7, с. 87].

В.Т. Маляренко також наголошує на тому, що у разі, коли щодо потерпілого застосовуються заходи безпеки, і він звільнений від обов'язку з'являтися в судові засідання, у розгляді справи повинен брати участь його представник. Цю «... проблему законодавцеві необхідно вирішити, тому що законом не визначено, як саме повинен діяти суд, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а щодо потерпілого застосовано заходи безпеки, і він має свого представника в судовому засіданні» [8, с. 317].

Незаперечним є той факт, що за наявності законодавчої регламентації обов'язкової участі адвоката-представника потерпілого у судовому розгляді кримінальної справи прокурори будуть більш стримано приймати рішення щодо відмови від підтримання державного обвинувачення. Адвокат-представник фактично перетвориться у контролера прокурора в судовому засіданні. Незавжди уявити долю прокурора, який відмовився від підтримання державного обвинувачення, якщо з ним не тільки не погодилися потерпілий та його представник, але останній ще й продовжив підтримувати обвинувачення і домігся винесення обвинувального вироку [8, с. 319].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що варто підтримати пропозицію науковців та доповнити діючий КПК положеннями, що передбачають обов'язкову участь адвоката-представника потерпілого у справі, в наступних випадках:

- потерпілий не володіє мовою, якою ведеться судочинство;
- потерпілий має фізичні або психічні вади, які не дозволяють йому достатньою мірою здійснювати захист своїх прав;
- сталася смерть потерпілого, у якого немає близьких родичів;
- прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий вимагає продовження розгляду справи;
- прокурор змінив обвинувачення в суді, а потерпілий хоче підтримувати обвинувачення у раніше заявленому обсязі.

Список використаних джерел:

1. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі / Гошовський М. І, Кучинська О. П. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 189 с.
2. Кожевников А. В. Участие адвоката-представителя потерпевшего, гражданского истца и гражданского ответчика в уголовном процессе / А. В. Кожевников // Применение норм процессуального права. Межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 57. – Свердловск, 1977. – С. 62-65.
3. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілого в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2009. – № 5. – С. 9-12.
4. Гончаренко В. Г. Судово-психологічна експертиза в системі засобів захисту // Адвокат. – 2009. – No 4. – С. 6-11.
5. Почечуева О. С. Особенности этических норм в деятельности адвоката-защитника и представителя в уголовном судопроизводстве / О. С. Почечуева // Адвокат. – 2009. – № 4. – С. 30-32.
6. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Давиденко Світлана Василівна. – Харків, 2007. – 20 с.
7. Каркач П. Проблемні аспекти участі потерпілого у кримінальному процесі при відмові прокурора від державного обвинувачення / П. Каркач, А. Лапкін // Вісник академії прокуратури України. – 2007. – № 3. – С. 84-88.
8. Маляренко В. Т. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки / В. Т. Маляренко // Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку: [навч. посібник]: Вибрані наукові праці / Маляренко В. Т. – К.: Концерн Видавничий дім Ін Юре, 2004. – С. 298-330.

